

Сергій ЗДІОРУК,
доктор філософії, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики
та розвитку громадянського суспільства
Національного інституту стратегічних досліджень;

Павло КРИВОНОС,
Надзвичайний і Повноважний
Посланник другого класу,
генеральний директор Державного підприємства
«Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв»

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ – ЛОГІЧНИЙ КРОК ДО ВІДНОВЛЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (До 30-ї річниці незалежності України)

Анотація. У статті висвітлено проблеми відновлення самостійності Української держави, що постали після того, як 16 липня 1990 року Верховна Рада ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 року – Акт проголошення незалежності України. Описано загрози національній безпеці України з боку Росії, як-от окупація Криму та частини Донбасу, підтримка тероризму на державному рівні, політичний шантаж, експансія «руського мира» в українському гуманітарному й політичному просторі, що є детонатором внутрішньосупільної напруги, генератором сепаратистських настроїв, міжконфесійної ворожнечі та дискредитує не тільки державну владу, а й саму Українську державу.

Проведено порівняльний аналіз процесів українського державотворення на початку й наприкінці ХХ століття, а також геополітичних і внутрішньополітичних умов реалізації українських національних візій, зважаючи на вдалий досвід низки країн Європи. Зроблено висновки щодо подальшого ефективного поступу українського державотворення в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, гібридна війна.

Улітку 2020 року минуло 30 років від проголошення *Декларації про державний суверенітет України* [1]. Ухвалення цього документа 16 липня 1990 року окреслило стратегічний вектор відновлення незалежності Української держави, що було втілено 24 серпня 1991-го через *Акт проголошення незалежності* [2].

Специфіку цього політичного процесу українського державотворення наприкінці ХХ століття зумовила комуністична більшість у складі Верховної Ради Української РСР. Така своєрідна політична суб'єктність породила й закріпила в Україні на довгі десятиліття суперечності та дисбаланс у всіх сферах національного розвитку, що відображено навіть у чинній нині Конституції. Насамперед це пов'язано з розмежуванням сфер компетенцій і повноважень гілок влади та відповідних державних органів. Як слушно зазначила українська дослідниця Антоніна Колодій, особливістю в колишніх республіках СРСР «було те, що антикомуністична опозиція не змогла тут прийти до влади ні наприкінці першої стадії переходу, ні навіть пізніше. *А це означало, що демократичні реформи мали здійснюватися руками тих, хто в них не був зацікавлений, – гнучкішою частиною розколотої старої еліти (партноменклатури)* (курсив наш. – Авт.). Її представники грали роль “демократизаторів” силою обставин, бо хотіли пристосуватися до нових умов і в такий спосіб зберегти свої владні позиції» [3, с. 23–38].

Щоби глибше зрозуміти державотворчий чинник Декларації про державний суверенітет України й Акта проголошення незалежності України, а також масштабність завдань, що постали перед українською нацією та її провідною політичною верствою, бодай побіжно звернімося до історичних реалій, котрі передували цьому визначному рішенням українського політикуму 30 років тому.

Україна має понад тисячолітню історію власного державотворення, і ці процеси здавна пронизано традиціями демократичного конституціоналізму. Зокрема, ексголова Конституційного Суду України й авторитетний конституціоналіст Андрій Стрижак зауважував: «Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні сягають часів Київської Русі, й біля його витоків – збірка стародавнього українського права “Руська Правда”, а також відомі науковому світові пізніші історичні пам'ятки правової культури України – “Литовські статuti”, акти періоду козацької держави Богдана Хмельницького “Березневі статті” (інші назви – “Статті Богдана Хмельницького”, “Березневі статті Богдана Хмельницького”, “Статті війська Запорозького”), “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”, укладені гетьманом Війська Запорозького Пилипом Орликом, Конституція Української Народної Республіки, радянські конституції України» [4].

У такому ж стані перебувала й духовно-культурна сфера України. Зокрема, Українська православна церква, чию діяльність на Русі, започатковану в IX столітті ще за князювання Аскольда та Діра, простежуємо від Константинополя, із 988 року стала державною (за правління Київського князя Володимира). Однак через 700 років, потрапивши 1686-го в підпорядкування Москви явно не канонічним шляхом, а внаслідок підкупів, шантажу, військового та політичного тиску, українська церква, насильницькими методами позбавлена унікальності, поступово зросіянилася й зрештою стала для російської влади засобом колонізування українського народу. У такій формі вона існувала в Україні понад 330 років. І навіть коли розпалася «політична імперія Горбачова» – СРСР, ще залишилася російська «церковна імперія Олексія II» [5].

*Отримати автокефалію від Москви для українських православних було неможливо з кількох важливих причин. По-перше, після того як комуністичний режим у 20–30-х роках XX століття винищив церкви, більшість релігійних громад СРСР функціонувала на території України. На початку 90-х років можна було спостерігати таку саму тенденцію. Наприклад, під час святкування 1000-ліття запровадження в Русі християнства як державної релігії, себто 1988 року, у колишньому СРСР було зареєстровано 6893 православні громади, з яких понад 4000 діяли в Україні й лише 2062 – у Росії. А вже 1990 року – 11 940 православних громад в СРСР; із них понад 6000 – в Україні й лише 120 – у Росії [6, с. 1]. Отже, більшість парафій (громад) Російської православної церкви (РПЦ) було розташовано в Україні. Тож якби, гіпотетично, Москва надала українській церкві автокефалію, то та стала би значно (удвічі!) більшою за російську. Крім того, велика частка бюджету РПЦ (за різними оцінками, від 65% до 85%) також надходила з України [7]. Більшість священників, слухачів і студентів семінарій та академій були українцями. Тому відокремлення української церкви поклато би край міфу про Росію як велику християнську державу, повернуло би Києву статус митрополії і найбільшої православної церкви у світі та прискорило би політичну дезінтеграцію РФ. Отже, **ішлося не так про внутрішньоцерковні, як про суто політичні й навіть геополітичні стратегічно важливі справи.***

По-друге, й головне: автокефалії від Москви ніхто би не прийняв. Яскравим прикладом цього є Американська православна церква, яка дістала таку «автокефалію» ще 1970 року, але її досі не визнає Вселенське православ'я. Тим паче, що Київську митрополію Москва поневолила незаконно, тож украденому надавати автокефалію не годилося. **Та найважливіше: відповідно до норм церковного права, канонічну автокефалію православним церквам може надавати лише Вселенський (Константинопольський) патріархат.**

Антиукраїнські політичні сили й після відновлення державної незалежності використовують РПЦ в Україні, так звану УПЦ (МП), котра є складовою частиною Московського патріархату [8], для конструювання якогось східнослов'янського псевдодержавного утворення, «святої Русі», поширення «русского мира» [9] тощо.

І лише конституювання Православної церкви України 15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі в Києві та томос про автокефалію, що його 6 січня 2019 року дарував ПЦУ Вселенський Патріарх Варфоломій I, розірвали московське церковно-політичне ярмо. ПЦУ стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійних відносин нарівні з усіма іншими автокефальними церквами.

Нині за кількістю православних громад Україна посідає перше місце у світі. На початку 2020 року їх налічували майже 20 000 (без урахування Криму, який окупувала Росія)¹. До речі, згідно з даними звіту Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури та інформаційної політики України за 2020 рік, загалом в Україні діяло 36 796 громад різних церков і деномінацій (без окупованого Криму)². Показово, що мережа церков і релігійних організацій в Україні на 97% складається з християнських віросповідань, серед яких 53,7% – православні, 28,9% – протестанти та 14,3% – католики різних деномінацій.

Водночас необхідно взяти до уваги сучасні **загрози національній безпеці України з боку Росії. Зокрема, це окупація Криму й частини Донбасу, державна підтримка тероризму, політичний та економічний шантаж тощо. Дужчають також ризики, пов'язані з розвитком партнерської моделі державно-конфесійних відносин**, – їх породжують як зовнішні, так і внутрішні виклики, спроможні порушити збалансовану архітектуру державно-церковного партнерства в Україні. З-поміж них варто виокремити декілька головних:

1. Просування в українському суспільстві ідеології «русского мира». Один із основних каналів її поширення – релігійний. Зокрема, голова Служби зовнішньої розвідки України Валерій Кондратюк наголосив: *«Російські спецслужби, маючи важелі тиску на релігійну сферу, використовують РПЦ одночасно і як “жорстку” (інспірування протестних акцій, що можуть легко перерости в показові зіткнення з правоохоронцями або провокаторами), і як “м'яку” силу (вплив на уми вірян)»* [10].

Політико-ідеологічний проект «русского мира» – план імперський. Його спрямовано на знищення української державності та національної

¹ Підрахунок авт. за: Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2020 р. Форма 1 / Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України та інформаційної політики (власний архів С. Здіорука).

² Там само.

ідентичності й він не має нічого спільного з релігійною свободою [11]. Це доводить політика Росії щодо України, як-от на тимчасово окупованих українських територіях, де переслідування вірян, нелояльних до окупаційної адміністрації конфесій, уже стало масовим явищем.

2. Тенденція клерикалізації суспільства. Ініціативи на кшталт надання державного статусу окремим релігійним святам [12] демонструють бажання влади забезпечити преференції окремим конфесіям чи релігійним організаціям. Так виникає загроза відійти від принципу рівності всіх релігій і церков перед законом, завдяки якому в Україні було утверджено чинну нині демократичну модель державно-церковних відносин.

Потребу в єдиному погляді на стратегічні перспективи розвитку Української держави яскраво окреслили події останнього Майдану – Революції гідності (2013–2014 рр.). Стало зрозуміло, що більшість народу України не миритиметься зі стратегічною невизначеністю – тобто так званою багато-векторністю – в українській зовнішній політиці.

Щоби ефективно реалізувати потужні ідеї, потрібно насамперед виконати низку завдань гуманітарної політики, а саме: сформувати політичну самосвідомість громадян; подолати фрагментарність історичної пам'яті й рецидиви авторитарної психології мас; установити на демократичній основі громадянську та політичну культури найширших суспільних верств.

Національно-культурна ідея тісно пов'язана з проблемою культурної ідентичності українського суспільства, а культурна національна традиція безпосередньо впливає на формування суспільної солідарності. Тому автори наголошують, що культура в умовах глобалізації має бути головним чинником консолідації українського народу, громадянського єднання й злагоди. Саме на основі культури як системи цінностей, опертих на традицію, і можна сформувати суспільну солідарність України, об'єднати український народ як європейську націю.

Тож, як ми вважаємо, ця стаття – ще один крок до розуміння того, що держава мусить реалізовувати ефективну гуманітарну політику й будувати національну солідарність. Вона не має бути єдиним суб'єктом на цьому терені, натомість їй необхідно стати авторитетним законодавцем і верховним суддею. На початку ХХ століття український енциклопедист Іван Франко так означив цю стратегічну візію: «...**дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя**» [13].

Аналізуючи логіку державотворчого поступу української нації наприкінці ХХ століття, не можемо оминати аналогій і паралелей із процесами державотворення на його початку, а саме в добу Української революції 1917–1921 років. Передусім повчально порівняти такі основні документи:

Декларацію про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.) й універсали Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) [14].

Між ухваленням Декларації про державний суверенітет України й Акта проголошення незалежності України промайнув понад рік бурхливих змін на політичній мапі світу. Зокрема, *постала низка нових суверенних держав, а також розпалася Російська імперія, яку комуністична партія модифікувала в Союз РСР на початку ХХ століття, – обійшлося навіть без світової війни.*

Проводячи паралелі, варто зазначити, що між проголошенням Першого універсалу (23 червня 1917 р.) та ухваленням Четвертого (22 січня 1918 р.) минуло сім місяців. Ці документи окреслили етапи творення Української держави – від автономної до самостійної. Більш як пів року смертельного поступу Першої світової війни, що знищила десятки мільйонів людей і зруйнувала кілька імперій; трагічного вихору революцій, які визначили вектор політичного й економічного розвитку світу в ХХ столітті та зрештою заклали бомбу вповільненої дії, що згодом вибухнула полями битв Другої світової війни.

Створення цих державотворчих документів значною мірою було зумовлено логікою відносин з імперською Росією як на початку, так і наприкінці ХХ століття. *Імперія не могла змиритися з утратою України, адже не була здатна повноцінно існувати без неї.*

Перший і Третій (20 листопада 1917 р.) універсали УЦР сукупно подібні до Декларації про державний суверенітет. Україна ще цілковито не відокремлювалася від Росії, але декларувала, що **«Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці»** [1].

Утім Другий універсал (16 липня 1917 р.) кардинально відрізнявся від зазначеного сучасного документа. Власне, це був відступ назад під тиском Тимчасового уряду Росії, який мав повноваження затверджувати навіть склад Генерального секретаріату, себто Уряду України, який створила УЦР. Автономний статус України мали визначити на наступних Установчих зборах Росії.

Четвертий універсал Центральної Ради декларував незалежність України та закликав усіх громадян УНР до боротьби з більшовиками. Українську Народну Республіку було названо *«самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу»* [15]. Таке положення закріплено і в Акті проголошення незалежності України, згідно з яким Верховна Рада УРСР: *«...проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ»* [2].

У відповідь тоді й тепер – скажена збройна агресія Росії, політичний та економічний шантаж, постійне інспірування «п'ятої колони», розігрування карти сепаратизму (Донбас, Крим). Нині, як і на ту пору, гостро

постало питання пошуку справжніх союзників у великому океані глобальних викликів та загроз. Утрата Української Народної Республіки призвела до трагедії – терору проти українців, депортацій, Голодомору 1932–1933 років (а були ще й 1921 і 1947 рр.), насильницької колективізації, згубної боротьби впродовж довгих 15 років (аж до квітня 1960-го) Української повстанської армії – армії без держави – проти російської комуністичної імперії після завершення Другої світової війни.

Водночас потрібно розуміти, що все ХХ століття – це цілісний політико-логічний процес, це наша історія. Позаяк у добу Української революції 1917–1921 років було засновано новітню Українську державу, її Збройні сили, дипломатію, банківську систему, національну валюту, українську наукову й освітню системи тощо. Тому йдеться саме про відновлення, а не просто здобуття незалежності України наприкінці ХХ століття. Інституційна тяглість й успадковані державні традиції мають таку саму реальну силу, як гармати чи танкові корпуси.

Відновлена тепер історія України-Русі, яку свого часу вкрала Росія, людський і ресурсний потенціал України, її демократичний поступ до Європи невідворотно наближають крах останньої російської імперії. Тут як ніколи українцям знадобиться професіоналізм, демократичні цінності, патріотична відданість державній справі й уміння помітити геополітичну перспективу, застосовуючи засоби стратегічної розвідки та стратегічного планування.

Для втілення цієї візії є лише один безальтернативний шлях – ефективні реформи й копітка праця української нації, сконсолідованої на основі верховенства права, що забезпечує та гарантує вільний розвиток людини й громадянина. У системі функціонування головних інститутів демократії (вільні, чесні й регулярні вибори; розподіл гілок державної влади; виборність державних посадовців; свобода слова й інформації, совісті й віросповідання; вільний розвиток громадянського суспільства) чільне місце належить правовому актові найвищої юридичної сили – конституції. Саме цей документ формулює основні риси політичного й державного устрою, а також є моделлю для створення системи законодавства всіх рівнів. Конституції сучасних демократичних держав здебільшого оформлено як установчі документи. Це збірка правових норм, які визначають вищі державні органи, порядок їхнього утворення й функціонування, взаємовідносини та сфери компетенції. У конституції закріплено засадничі положення щодо політичного режиму, політичних партій, виборчих систем тощо. Важливо, що цей документ також є своєрідним видом «суспільного договору», у якому окреслено принципи та послідовність формування державного устрою, взаємні відносини, права й обов'язки сторін (громадян і держави).

Першу після відновлення державної незалежності *Конституцію України 1996 року* було визнано однією з найдемократичніших європейських конституцій. Позаяк положення першого й другого розділів Основного закону, які гарантують права та свободи й визначають обов'язки громадян, відповідають найвищим міжнародним стандартам конституціоналізму та демократії.

Водночас майже відразу після того, як Конституція набула чинності, постало питання численних *суперечностей у її положеннях, які регламентували формування, повноваження та функціонування органів державної влади* (найперше це стосується організації місцевого самоврядування, а також відносин центральних установ державної влади з органами врядування на місцях). Незавершеність демократизаційних процесів і повсякчасні спроби використати процес творення й удосконалення Конституції, аби виконати ситуативні завдання та задовольнити вузькогрупові політичні чи економічні інтереси, зумовили низку потенційних проблем у її першій редакції. Окрім зазначених питань взаємодії центрального й місцевого рівнів влади й налагодження самоврядування на місцях, постало ще чимало не менш гострих потенційних проблем. ***Серед найсуперечливіших моментів варто виокремити такі:***

1. Недосконалість поділу гілок влади. Поряд із законодавчою, виконавчою і судовою в Україні фактично було утверджено й четверту гілку – інститут президентства. Президента наділено деякими функціями виконавчої і навіть законодавчої (у частині повноважень щодо видання указів і розпоряджень) гілок влади, хоча формально він не очолює жодної з них. Організування гілок та інститутів влади за таких умов ***означає неминучість конфліктів: дві гілки влади формують три владні інститути й відповідні центри впливу – парламент, уряд, президент.***

2. Невизначеність механізмів відповідальності парламенту, уряду та президента перед суспільством. Як наслідок – у міжвиборчий період громадяни майже не мають змоги впливати на владу, а якщо їм таки вдається, то це призводить до складних політичних криз. Український науковець Олександр Сушинський вбачав причину в тому, що, на відміну від політико-правової відповідальності, підстави якої чітко встановлює законодавство, власне політична відповідальність є суб'єктивною [16, с. 322].

3. Недостатньо чітке розмежування повноважень президента й прем'єр-міністра в частині функцій виконавчої влади. Постало питання невідповідності конституційного й реального статусів Кабінету Міністрів як найвищого органу цієї системи. Не уряд, а Президент України, формально не належачи до жодної гілки влади, мав найширші можливості впливати на діяльність виконавчої [17]. Така «повноважність» формувала політико-юрідичну колізію щодо визначення суб'єктів відповідальності.

4. Те, що немає дієвої моделі імпічменту Президента України внаслідок несформованості функціонального юридичного механізму для його реалізування.

5. Недостатня регламентованість повноважень судової гілки влади, а надто – механізмів забезпечення її справжньої незалежності. Хоч і структуру органів судової влади закріплено в Конституції, парламент і президент впливають на неї за допомогою відповідних законів, кадрової та бюджетної політики; виконавча влада також має свої важелі впливу.

6. Невизначеність структурних інституцій, за допомогою яких Президент України реалізує свої повноваження, їхніх статусу та компетенції. Найяскравіший приклад – створення й функціонування Адміністрації, а нині Офісу Президента України, котрий фактично виконує масштабні державно-управлінські функції. Цього не внормовано в Основному законі – там лише передбачено, що президент створює «для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби» [18, ст. 106, п. 28]). У новітній історії України де-не-де можна натрапити на випадки, коли установу, яка забезпечує діяльність президента, невдовзі трансформують у потужний орган державної влади, якого не передбачено в Конституції України.

Із цього переліку найбільше увагу привертає перший пункт, де йдеться про президента та обсяг його повноважень і функцій. *Потрібно констатувати, що в українському суспільстві є запит на інститут президентства, у межах якого передбачено широкі повноваження Глави Держави.* Правознавець і політолог Всеволод Речицький зазначає: «Як показують соціологічні дослідження, населення України постійно виступає за збереження одноосібної влади президента, якого обирає народ. Цей стан речей відповідає українському нормативному кодові як сукупності засадничих принципів і норм, що пронизують активність вітчизняної політичної цивілізації як її органічний зліпок, повторюваний дизайн» [19].

Безпрецедентна підтримка (понад 50% виборців) 2014 року кандидатури Петра Порошенка, а 2019 року – Володимира Зеленського на президентських виборах також свідчить про наявність суспільного запиту на наділеного чималими повноваженнями Главу Держави, а надто в критичні кризові моменти. Зважаючи на цю особливість соціально-політичної психології українців, громаді, політикам і науковцям варто було б зважити на пропозиції підпорядкувати президентові виконавчу гілку влади із забезпеченням механізмів його відповідальності та сильного парламентаризму. Однією з таких пропозицій був наш законопроект, згідно з яким президент формує й очолює уряд [20, с. 81–108].

Досвід розвитку незалежних держав-членів Європейського Союзу демонструє, що демократичні принципи політичного ладу можуть успішно

співіснувати з неоднаковими типами державного й адміністративно-територіального устрою. Наприклад, найбільшими в ЄС за чисельністю населення та економічним потенціалом державами є Німеччина та Франція, у яких розвинену демократію поєднано з різними формами державного устрою: *федеральним із високим ступенем децентралізації – у ФРН та унітарним зі значно вищою централізованістю – у Франції* (хоча і в цій традиційно дуже централізованій європейській державі суголосно зі загальноєвропейськими тенденціями тривають децентралізаційні процеси [21, с. 178]).

Італійський і польський дослідники Леонардо Морліно та Войцех Садурський виокремлюють такі об'єктивні показники, за якими структури Євросоюзу визначають рівень децентралізації в державах-членах ЄС і країнах, що прагнуть набути членства:

- частка центрального уряду в сукупних надходженнях податків;
- частка місцевих урядів у видатках;
- відносна чисельність місцевих цивільних службовців;
- коло питань, у яких місцеві уряди мають вирішальний голос [22, с. 22].

До речі, неухильне дотримання принципу субсидіарності набуває критично важливого значення з огляду на масштаби й розмаїтість такої геополітичної конгломерації, як Європейський Союз. Позаяк саме субсидіарність дає змогу уникнути дублювання функцій і повноважень органів управління, запобігає виникненню конфліктів між ними та мінімізує бюрократію. Крім того, доволі важливе значення під час розподілу повноважень між центральним і місцевим рівнями в європейських державах нині має й те, що, природно прагнучи більшої свободи дій, центральні органи на загальноєвропейському рівні намагаються розширити перелік власних функцій, використовуючи національні уряди й регіональні органи управління. Це стає додатковим стимулом до децентралізаційних процесів у державах-членах ЄС. Про надзвичайно важливу роль субсидіарності, а відповідно й автономії та децентралізації як її необхідних передумов, свідчить, зокрема, те, що спеціальний «Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності» додано до Договору про заснування Європейської спільноти, а згодом він має стати частиною Конституції Європейського Союзу [23].

В Україні ж реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації в межах рекомендацій Європейського Союзу на практиці імплементували через проведення за новим законодавством місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Додатковим механізмом забезпечення поділу влади є система стримувань і противаг. Вона передбачає постійну конкуренцію між різними органами влади, а також наявність достатньої кількості засобів для того, щоб взаємно стримувати та підтримувати відносну рівновагу сил.

Однак під час становлення демократичних інститутів загострення суперництва між гілками влади в президентсько-парламентських демократіях може зумовити напружене громадянське протистояння та навіть збройний конфлікт із численними людськими жертвами, як це трапилося, наприклад, 1993 року в Росії. Там парламент просто розстріляли з танків.

Та попри ризики, пов'язані зі системою стримувань і противаг зокрема й поділом влади загалом, вона здебільшого має позитивні для держави та суспільства результати, навіть за кризових умов. Яскравим прикладом цього є відсторонення від влади 2014 року колишнього Президента України Віктора Януковича, унаслідок чого владні повноваження швидко перебрав Парламент України, що, попри політичну розмаїтість більшості народних депутатів, здатен був узяти на себе політичну відповідальність і перейшов до необхідних самостійних державницьких дій. У такий спосіб вдалося відвернути загрозу значно масштабнішої воєнної агресії Росії проти суверенної Української держави.

Надання більшої свободи громадам і різним територіальним утворенням в Україні нині на часі з огляду на дію кількох внутрішніх і зовнішніх чинників, не всі з яких, на жаль, позитивні. До децентралізації (хоч і сутнісно різної за формами та змістом) спонукають не тільки внутрішні причини й вимоги законодавства ЄС, а й агресія з боку Росії, яка зацікавлена у створенні в нашій державі нових вогнищ розбрату та сепаратизму, зокрема й через «федералізацію» за кремлівським сценарієм, що її нав'язують Україні. Унаслідок цього ***реформувати сферу місцевого самоврядування й оновлювати систему відносин між публічною владою різних рівнів потрібно виважено, обов'язково зважаючи на низку специфічних для України особливостей, сучасну геополітичну ситуацію та континентальні воєнно-політичні обставини.***

Російська агресія проти України, розпочата в лютому 2014 року, призвела до окупації Кримського півострова й частини Донецької та Луганської областей, а також заклала відлік нового етапу в історії Європи та світу, який суттєво відрізняється не тільки від періоду 1980–2010 років, а й від усїєї попередньої повоєнної епохи після 1945-го. ***Уперше після Другої світової війни в центрі Європи було окуповано територію суверенної держави й спалахнула неоголошена війна, яку організувала одна з потужних у військовому сенсі світових держав і геополітичних сил. До того ж регулярна армія Росії бере у війні проти України безпосередню участь.*** Водночас Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН та гарантом Будапештського меморандуму, згідно з яким ***Україна добровільно віддала третій за потужністю (після США й Росії) ядерний потенціал.*** Російська Федерація своєю агресією кинула виклик не лише Україні, а й усій європейській і світовій демократії та міжнародній безпеці.

Доцільно дещо докладніше розглянути це питання. Глибинна ідеологічна й світоглядна відмінність нинішньої агресії РФ проти України від локальних збройних конфліктів другої половини ХХ століття полягає передусім у неприхованому зневажанні з боку російського керівництва чітко виявленого прагнення українського народу стати повноправним членом європейської спільноти, тобто недвозначного європейського вибору України. *Теперішня російська влада, яка розв'язала неоголошену війну проти України, не здатна розуміти, що на думку десятків мільйонів громадян іншої держави необхідно зважати, та підриває основи європейського суспільно-політичного устрою, одним із фундаментальних принципів якого є саме повага до індивідуального та колективного вибору, а надто – вибору цілого народу.*

Російський агресор не бере до уваги й того, що більшість тієї частини громадян України, що внаслідок імперської русифікації за інерцією розмовляє російською мовою, усе ж підтримує єдність України, європейську та євроатлантичну інтеграцію. Вони так само рішуче виступають проти приєднання до Росії й утілення проєктів на кшталт «відродження СРСР» чи модернізованого варіанта дорадянської Російської імперії.

Якщо Україна стане жертвою внутрішньо- й зовнішньополітичних амбіцій російської влади сьогодні, то вже незабаром її долю можуть повторити інші важливі частини колишньої Російської імперії – країни Балтії та Польща. А якщо такій експансії ніхто ефективно не протидіятиме, Росія може вийти на панівні позиції в усій Європі та диктуватиме свою волю провідним державам ЄС.

Отже, нині у війні на українському Донбасі ставкою є домінування Росії в Європі. Цього не здатні були домогтися ні царська імперія, ні Радянський Союз на піку своєї могутності. З іншого боку, ефективне протистояння агресору з боку міжнародної спільноти може стати катализатором процесів, що призведуть або до реальної демократизації політичного режиму РФ, або навіть до її розпаду, що, як прогнозує один із впливових розвідувально-аналітичних центрів США «Strategic Forecasting Inc.» («Stratfor»), має відбутися на початку 2020-х років. Прикметно, що такий висновок аналітики «Stratfor» зробили за кілька років до агресії проти України. Керівник «Stratfor» Джордж Фрідман вважає, що Росія за давньою інерцією покладатиметься на свої можливості в добуванні природних ресурсів, ігноруючи науковий розвиток у всіх напрямках, окрім військового, і постійно нарощуючи мілітарний потенціал.

Доповнюючи думку Дж. Фрідмана, наголосимо: *після досягнення максимальної точки зростання військова організація неодмінно вимагатиме масштабного бойового застосування, інакше почне руйнувати державу зсередини, що врешті-решт і зумовило розпад українізованого Радянського Союзу.* Очільник «Stratfor» також доходить висновку, що

такий розподіл сил завершиться програшем для Росії. Через значне переважання військової компоненти, постійне напруження на кордонах і тиск на збройні сили *Росія не витримає і на початку третього десятиліття XXI століття. розпадеться, як свого часу Російська імперія і Радянський Союз* [24, с. 17] (курсив наш. – Авт.). Сучасна система європейської безпеки є несумісною з логікою імперіалістичної геополітики зразка XIX – першої половини XX століття, згідно з якою великі військові держави ділять світ на «сфери впливу», розглядаючи це як своє природне право. За таких умов волю слабших держав повністю ігнорують, уважаючи їх суто об'єктом застосування сили більших геополітичних «гравців». ***Агресія РФ проти України фактично відкидає Європу та світ на сто років назад – у переддень двох світових воєн, що в епоху ядерної зброї загрожує катастрофою всій світовій цивілізації. небезпека з боку Росії вже стала реальною для Польщі й держав Балтії, які, за логікою геополітичних «сфер впливу», належать до її пріоритетних інтересів із військового та економічного поглядів.***

На відміну від путінської Росії, яка стрімко відкотилася до імперіалістичної ментальності та політичних методів початку XX століття, європейські держави живуть у XXI столітті, конкуруючи в економічній, соціальній і культурній сферах. У них не виникає потреби застосовувати військову силу одна проти одної.

Зволікання з рішучою підтримкою України в протистоянні російській агресії призводить не тільки до подальшої деморалізації схильних до опортунізму українських еліт, а й до тривожних змін у політиці деяких членів ЄС і НАТО, так званого пропутінського дрейфу в Угорщині, Чехії, Словаччині, Греції, Італії. Зокрема, на це звертає увагу заступник головного редактора американської газети «Washington Post» Джексон Діл. Впливовий експерт зазначає, що таку поведінку зумовлюють уже не тільки економічні міркування.

Окрім того, російський прецедент загрожує запуснути ланцюгову реакцію розпаду безпекової та політичної системи Європи, яка вже зазнала серйозного удару.

Потрібно погодитися з думкою науковців, експертів і політиків із різних країн, які вважають, що ***Україна є тільки першим об'єктом російської експансії.*** Неспроможність ефективно допомогти Україні, зокрема й військовими засобами, відкриває Росії шлях до панування в Європі й руйнує політичний проєкт Європейського Союзу в нинішній його формі.

Для України та її східноєвропейських сусідів важливо, що цю думку поділяв Президент Польщі Броніслав Коморовський, який, виступаючи свого часу у Верховній Раді України, заявив: «Не буде безпечної, стабільної Європи, якщо її частиною не буде Україна», нагадавши слова Юзефа Пілсудського про те, що без вільної України не буде й вільної Польщі [25].

Беручи до уваги зазначені особливості російської агресії проти України в східноєвропейському й загальноєвропейському політичному та безпековому контекстах, можна **дійти висновків** щодо формування ефективних відповідей на актуальні загрози й виклики.

1. Є всі підстави констатувати, що найнебезпечнішою в політичній сфері є готовність російського агресора зловживати свободами європейських демократій задля досягнення своїх цілей. Передовсім ідеться про свободу діяльності ЗМІ, право на мирні зібрання, політичну діяльність і демократичні електоральні процедури.

2. Поряд зі зміцненням обороноздатності у військовій та економічній площинах, однаково необхідними є рішучі дії в політичній, соціальній, гуманітарній і економічній сферах. Важливу роль здатні відіграти заходи, спрямовані на розвінчування політичного проекту «русский мир» та міфу-блефу про «особливий цивілізаційний шлях Росії». Потрібно повсякчас плекати національну й загальноєвропейську суспільну консолідацію і солідарність, утверджувати необхідність та можливість входу пострадянських країн до Європейського Союзу. Також треба рішуче, але водночас продумано використовувати надзвичайно потужні важелі впливу на Росію, пов'язані з її залежністю від європейської та світової економіки.

3. Російська Федерація й надалі активно застосовує релігійний чинник у гібридній війні проти України. За такої умови головну роль відведено Українській православної церкві (МП), яка попри назву насправді є структурною частиною Московського патріархату, про що свідчать статут [26] та інші нормативні документи як РПЦ [8], так і УПЦ (МП) [27]. До речі, Московський патріархат і не приховує, що назва УПЦ є лише бутафорським прикриттям легального каналу церковної окупації України. Усі єпископи так званої УПЦ (МП), а не лише митрополит Сімферопольський і Кримський [28], є штатними діячами РПЦ [8].

4. У сучасних міжнародних відносинах міжрелігійні стосунки досі відіграють вагомий роль. Саме тому доцільно було би Міністерству закордонних справ України сприяти вступу українських церков, зокрема ПЦУ, до Всесвітньої ради церков (її членами є 348 релігійних організацій, що представляють майже 450 млн вірян різних церков і деномінацій) та Конференції європейських церков (що налічує 125 релігійних об'єднань, тобто більшість у Європі). Варто активніше розвивати співпрацю в усьому спектрі державно-церковних і культурно-релігійних відносин зі світовими релігійними центрами, а надто із Вселенським патріархатом і Ватиканом.

Реалізація окреслених заходів сприятиме вдосконаленню суспільно-релігійних і державно-церковних відносин в Україні, зміцненню позицій Православної церкви України, консолідуватиме українське суспільство

та зміцнить національну безпеку Української держави, що надзвичайно актуально для нашої інтеграції в європейський та євроатлантичний простір.

5. Безпосередньо декларований політичний складник російської версії сучасної асиметричної війни, використання «внутрішньої опозиції» та «інформаційного впливу» з метою дестабілізувати цільові країни передбачає активізацію дій Росії в публічній політиці держав-об'єктів агресії, найперше – України, країн Балтії, деяких держав Східної та Центральної Європи, а також головних країн-членів ЄС. *Такі агресивні дії РФ учинятиме через антизаконне використання прав і свобод громадян європейських держав, а також свободи економічної діяльності.* Відповідно й зростає актуальність проблеми вироблення дієвих методів захисту європейської демократії, виявлення нового оптимального балансу між інтересами європейського відкритого суспільства та національної і європейської безпеки. Важливо не допустити, аби держава-агресор використовувала демократичні принципи й норми для досягнення своїх загарбницьких цілей. ***Саме агресивна експансіоністська політика Росії становить найбільшу небезпеку не тільки для української євроінтеграції, а й для самого Європейського Союзу.***

6. Унікальне місце нашої держави на вістрі боротьби з російською агресією та необхідність підтримувати Україну, щоби на практиці довести відданість європейським цінностям і принципам, уможливають прискорення й поглиблення нашої інтеграції до ЄС. Окремі внутрішні кризові явища Євросоюзу не матимуть завеликого впливу на її повноправне входження до європейської спільноти. За це й повстало українство під час Революції гідності 2013–2014 років.

7. Попри це, гортаючи подумки сторінки української історії, відчуваєш, як окрім гордості, неминуче проймає й тривога. Найбільше – за дезінтеграцію української нації на окремі політико-культурні утворення з певним географічним регіоном локалізації. Це відбувається, оскільки в державі й досі немає чітко та коректно сформованої стратегії гуманітарного розвитку України, а є лише фрагментарно розроблені й безсистемно впроваджені її елементи. ***Держава мусить приділяти якнайбільшу увагу розвоєві гуманітарного складника соціуму.***

8. Та водночас російсько-українська війна з 2014 року змінила все. ***Російська окупація частини території України виразно розмежувала українське громадянство за критерієм ставлення до процесів національного державотворення. Це спонукає українську націю та державне керівництво до глибшого розуміння значення розбудови Української держави, зміцнення й ефективного використання її силових, економічних, політичних і гуманітарних інструментів.***

9. Щиро переконані, що цього разу українські державотворці не розми- нуться з думкою більшості українства й наша держава таки матиме роз- винуте суспільство знань на основі інформаційних технологій; буде забез- печено цілісність національного інформаційного простору; синтезовано стратегічне планування, що покаже кожному українцеві перспективний вектор і пріоритети розвитку нації та держави; діти й молодь зростати- муть на взірці високохудожньої та глибоко моральної культури, а не фіг- лярства; наше школярство та студентство буде професійно підготовле- ним, досконало знатиме не лише свою, а й світову історію; законодавство захищатиме свободу совісті та свободу релігії, зокрема, й українську пра- вославну церкву; українська армія отримає сучасне високоточне й ефек- тивне озброєння, а флот буде оснащено так, як належить солідній мор- ській державі, тож він стане гідною відповіддю нашим ворогам і добрим внеском у міжнародну співпрацю, насамперед із партнерами та союзни- ками. Віримо, що врешті-решт українська влада спільно із суспільством реалізує всі ці й чимало інших пріоритетів національного поступу.

1. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради УРСР № 55-XII від 16.07.1990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-XII від 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
3. *Колодій А.* Траєкторія демократичного переходу в Україні // Трансформація в Польщі і в Україні: 1989–2009. Вибрані аспекти / ред. кол.: А. Антошевський, А. Колодій, К. Ковальчик. Вроцлав, 2010. С. 23–38.
4. *Стрижак А.* Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації // Віче. 2014. № 23.
5. Див. докладніше: *Здіюрук С.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія. К.: Знання України, 2005. 552 с.
6. Сведения о количестве зарегистрированных религиозных объединений // Московский церковный вестник. 1990. № 2. С.1.
7. *Чекмишев О.* Українська церква: історія, проблеми, перспективи // Спостерігач. 1995. № 14.
8. Див.: В Устав Русской Православной Церкви внесены изменения, касающиеся Украинской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. 20 ноября 2017. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5074448.html>; Деятели Русской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/persons/30918/>
9. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С.І. Здіюрук, В.М. Яблонський, В.В. Токман та ін.; за ред. В.М. Яблонського та С.І. Здіюрука. К.: НІСД, 2014. 80 с.
10. *Кондратюк В.* Релакс не на часі. Розвідка назвала головні зовнішні загрози для України // Дзеркало тижня. 1 серпня 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/relaks-ne-na-chasi.html>
11. Україна та проект «русского мира». Зазнач. праця.
12. Питання визначення статусу окремих релігійних свят: Указ Президента України № 303/2020 від 30.07.2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3032020-34557>
13. Цит. за: Іван Франко: «Одвертий лист до галицької молодіжі» – для уважного молодого читача // Візія. URL: <http://www.management.com.ua/vision/vis011.html>
14. Універсали Української Центральної Ради // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Універсали_Української_Центральної_Ради
15. Четвертий Універсал Української Центральної Ради // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Четвертий_Універсал_Української_Центральної_Ради
16. *Сушинський О.* Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2002. 468 с.

17. Див. детальніше: *Здіорук С.* Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин: монографія / С. Здіорук, В. Бичек. К: НІСД, 2001. 142 с.
18. Конституція України: Закон № 254к/96-ВР від 01.01.2020, підстава 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page3#Text>
19. Речицький В. Український конституційний процес у 2014 році // *Критика*. 2014. № 11–12 (205–206). С. 18–26.
20. *Здіорук С.* Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. Зазнач. праця. С. 81–108.
21. *Пасічник М.* Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління // *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 178.
22. *Морліно Л.* Демократизація і Європейський Союз. Країни Центральної і Східної Європи в першому десятилітті ХХІ ст. / Л. Морліно, В. Садурський / пер. з англ. О. Кислюк. К.: Український письменник, 2012. С. 22.
23. Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності // Конституційні акти Європейського Союзу / упорядник Г. Друзенко; за заг. ред. Т. Качки. К.: Юстініан, 2005. Ч. 1. 512 с.
24. *Фридман Дж.* «Мир в следующие 100 лет»: краткий реферат. Нью-Йорк: Институт демократии и сотрудничества, 2009. С. 17.
25. Коморовський виступив у Раді: без вільної України не буде стабільної і безпечної Європи // *Українська правда*. 9 квітня 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/9/7032756/>
26. Устав Русской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/document/133114/>
27. Статут про управління Української Православної Церкви // Офіційний сайт УПЦ. URL: <http://orthodox.org.ua/article/statut-pro-upravl%D1%96nnya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-1>
28. Лазарь, митрополит Симферопольский и Крымский (Швец Ростислав Филиппович) // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/53175.html>

Serhii ZDIORUK,
*PhD in Philosophy, Associate Professor,
Merited Worker of Science and Technology of Ukraine,
Leading Research Fellow,
Department for Research of Civil Society and Reintegration,
National Institute for Strategic Studies;*

Pavlo KRYVONOS,
*Honorary Professor of the Open International University
of Human Development “Ukraine” and
National Pedagogical Drahomanov University,
Director-General of the State Enterprise
“Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions”*

**THE ACT OF DECLARATION
OF INDEPENDENCE OF UKRAINE:
A LOGICAL STEP TO RESUMING THE INDEPENDENCE
OF THE UKRAINIAN STATE
(For the 30th anniversary of Ukraine’s independence)**

Abstract. The article covers the problems with respect to the resumption of the independence of the Ukrainian state that occurred after the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Declaration of State Sovereignty of Ukraine on 16 July 1990 and the Act of Declaration of Independence of Ukraine on 24 August 1991. The authors determine the influence of the Russian political establishment on Ukrainian state building, exerted by means of hybrid warfare against Ukraine. Also described are the threats to Ukraine’s national security posed by Russia, such as the occupation of Crimea and part of Donbas, sponsorship of terrorism at the state level, political blackmailing, expansion of the ‘Russian world’ in the Ukrainian humanitarian and political space, etc.

The article contains a comparative analysis of the processes of Ukrainian state building in the early and late 20th century as well as the geopolitical and domestic conditions in which the Ukrainian national vision was operationalised.

Keywords: Act of Declaration of Independence of Ukraine, Declaration of State Sovereignty of Ukraine, hybrid warfare.